

GIUSEPPE GRADILONE - FILOLOG DHE THEMELUES I KRITIKËS SHKENCORE NË ALBANOLOGJË

Vilma PROKO¹

^{1*} Qendra e Studimeve dhe Publikimeve për Arbëreshët, Tirana, Shqipëri

*Corresponding author e-mail: prokovilma@yahoo.com

Përmbledhje

Kjo përmbledhje nxjerr në pah kontributin e gjithanshëm të studiuesit arbëresh, Xhuzep (Giuseppe) Gradilone (1925–2020), në fushën e albanologjisë, i cili me veprën e tij, më të gjerë në kritikën letrare shqiptare, të përqendruar tërësisht në fushën e studimeve filologjike dhe kritike, si ndërmjetës kulturor dhe figurë themelore në konsolidimin e kritikës shkencore letrare shqiptare, dhe vjen si një homazh me rastin e 100-vjetorit të lindjes të këtij personaliteti të shquar arbëresh. Gradilone u kushtoi disa vepra analizave të krijimtarisë letrare të shumë autorëve, si De Rada, Santori, Serembe, Fishta, Frashëri, Schirò etj.

Vepra e tij kritike për herë të parë vjen e përmbledhur në shqip në veprën *Shkrime kritike për letërsinë shqipe*, botuar nga Qendra e Studimeve dhe Publikimeve për Arbëreshët, QSPA, më 2023, me 226 faqe), ku trajtohen tri figura madhore: Rada, Mjeda dhe Fishta, me theks të veçantë mbi tri studimet përfaqësuese nga korpusi i tij: një analizë e thelluar e tri varianteve të *Këngëve të Milosaos*, një qasje stilistike dhe estetike ndaj poezisë së Ndre Mjedës dhe një krahasim mes veprës së Gjergj Fishtës dhe autorëve të letërsisë së lashtë greko-romake.

Nëpërmjet metodës historiko-filologjike dhe kritikës tekstuale, Gradilone zbulon jo vetëm origjinalitetin e këtyre autorëve, por edhe ndikimet klasike që ndërthuren në veprat e tyre. Botimet e tij, që nga transliterimet kritike deri te përkthimet dhe komentet stilistike, dëshmojnë për një ndërthurje të rrallë ndërdisiplinore midis gjuhësisë, letërsisë dhe historisë kulturore. Ai u ofron lexuesve shqiptarë jo vetëm një reflektim të thellë mbi figurat themelore të letërsisë së tyre, por edhe një mënyrë për të parë këtë letërsi në një hapësirë kulturore më të gjerë.

Fjalët kyçe: arbëresh, albanologji, “*Shkrime kritike për letërsinë shqipe*”, metodë historiko-filologjike.

Hyrje

Në historinë e albanologjisë së shekullit XX Giuseppe Gradilone (1925–2022) përfaqëson një emër të rëndësishëm, veçanërisht në kritikën letrare kushtuar autorëve arbëreshë dhe krijuesve të traditës shqiptare. Si një nga emrat më të rëndësishëm në historinë e albanologjisë bashkëkohore ai u vendos në kryqëzim të tri traditave të fuqishme: filologjisë klasike, letërsisë arbëreshe dhe kritikës shkencore mbi kulturën shqiptare. Në mënyrë të natyrshme, Gradilone ka patur një lidhje të thellë me botën arbëreshe, jo vetëm për shkak të prejardhjes së tij nga (Shën Mitri) San Demetrio Korone, por edhe sepse ai e kuptonte albanologjinë si një mjet për afirmimin e identitetit kulturor të arbëreshëve.

Me formim klasik në Universitetin "La Sapienza" të Romës Gradilone ia kushtoi jetën e tij akademike ndërthurjes së këtyre botëve kulturore, duke u bërë jo vetëm studiues, por edhe

ndërmetës dhe bartës i vlerave të albanologjisë. Në v. 1952 prof. Gradilone u ftua si profesor ordinar për të dhënë lëndën e letërsisë dhe gjuhës shqipe në Universitetin “La Sapienza” të Romës, ku edhe kish përfunduar studimet universitare për Letërsi Klasike, duke u specializuar në Filologji Klasike, duke futur për herë të parë në Itali edhe lëndën e Filologjisë shqipe. Në vitin akademik 1973–1974, Prof. Gradilone pranoi ftesën për të ligjësuar gjuhën dhe letërsi shqiptare në Universitetin e Kalabrisë (UniCal), duke u bërë ligjëruesi i parë i albanologjisë në këtë institucion të ri. Në një kohë kur universiteti ishte ende në fazat e para të formimit të tij institucional dhe studentët ishin aktivë në kërkesat e tyre për të drejta akademike, Gradilone nuk ngurroi të përballej me sfidat.

Kujtimi i Gennaro De Cicco-s³⁴⁷, sipas të cilit Gradilone kishte deklaruar “Për orën e gjuhës shqipe do të kalojmë edhe barrikatadat!” është shprehje e një përkushtimi që e karakterizoi tërë jetën e tij. Kjo prani, edhe pse e shkurtër për shkak të angazhimeve të shumta në “La Sapienza”, la gjurmë tek brezat e parë të studentëve arbëreshë, duke forcuar ndërgjegjësimin kulturor e gjuhësor brenda universiteteve italiane dhe përfaqëson një moment simbolik të afirmimit të albanologjisë në jug të Italisë dhe përpjekjes për institucionalizimin e saj.

Pas vdekjes së prof. Koliqit në v. 1975 e deri kur doli në pension (2002) drejtoi Institutin e Studimeve Shqiptare pranë atij universiteti, e ku punoi me përkushtim edhe si redaktor i revistës “Shëjzat” ku botoi shumë nga artikujt e tij, duke u bërë përfaqësuesi më i rëndësishëm i filologjisë shqiptare në Itali. Pas një karriere që zgjati mbi pesë dekada dhe drejtimit për mbi njëzet vite të Institutit të Studimeve Shqiptare në “La Sapienza”, prof. Giuseppe Gradilone u nderua me titullin e rrallë të Profesorit Emeritus.

1. Qasja filologjike në albanologji dhe eksperiencia themelore në Universitetin e Kalabrisë

Giuseppe Gradilone është autor i një korpusi të gjerë botimesh, të ndara në disa fusha:

- Filologji klasike: *Note critiche a testi di Livio e Cicerone*, 1957; *Il lessico poetico della latinità tardoantica*, 1962.
- Studime albanologjike dhe arbëreshe: *Saggio sulla fonetica storica dell'albanese letterario*, 1969; *Ernesto Koliqi tra filologia e poesia*, 1975³⁴⁸; *Arbëreshët dhe identiteti i gjuhësor në Itali*, 2019 (botim pas vdekjes).
- Përkthime dhe komente: *Përkthimi i përzgjedhur i poezisë shqipe të shek. XIX dhe komente kritike mbi De Radën, Seremben, Koliqin*. Kontributi i tij në këtë fushë përfshin analiza të thella letrare dhe filologjike, të trajtuara në disa nga botimet dhe vlerësimet më të njohura të tij.

³⁴⁷ Sipas statusit të Gennaro De Cicco-s në faqen e tij face book, më 1 dhjetor 2023, i cili citon artikullin e Benedetta Caira-s, botuar në “Corriere della Calabria” më 2023. Ky artikull, së bashku me kujtimet e tij hedhin dritë mbi një aspekt më pak të njohur: rolin aktiv dhe përkushtimin e Gradilones për ruajtjen e orës së gjuhës shqipe në Universitetin e Kalabrisë edhe në kushtet e protestave studentore të viteve '70. Ky detaj, më shumë se një anekdotë, përfaqëson shpirtin e një profesori që përtej barrikadave simbolike apo reale, ngulte këmbë që gjuha shqipe të mos mungonte asnjëherë në peizazhin universitar europian.

<https://www.ilcoriglianese.it/index.php/societa/8014-aneddoti-e-universita-per-l-ora-di-lezione-di-lingua-e-letteratura-albanese-supereremo-anche-le-barricate?rCH=2>

³⁴⁸ Ja si e përmyll Gradilone monografinë për Koliqin: “*Nga gjymtyrët e shpërndara të etnosit [Koliqi] mbidhte përherë të njëjtin zë, të variueshëm në sfumaturë, të njëzëshëm në frymëzim.*

Një mision, pra, ky i tiji, e jo vetëm kërkim shkencor.

Kjo është arsyeja e thellë që e mban fuqishëm Koliqin, i cili, pavarësisht betejave të vijueshme me të cilat u përball, zhgënjimeve të pamunguara dhe dhimbjeve të mëdha që i solli fati, qëndron i patundshëm, [...] i ndriçuar nga shpresa e nga besa e idealeve të veta”. “L’opera letteraria e culturale di Ernesto Koliqi”, në *Altri studi di letteratura albanese*, 1974, f. 272.

Ndër veprat e tij kryesore përmendim: *Studi di letteratura albanese*, 1960 (Studime të letërsisë shqipe). Sipas Skiroit³⁴⁹, në këtë vepër Gradilone, me shpjegime moderne e me vizion më të gjerë, ka sjellë elemente sqaruese për mjaft probleme të debatuar më parë për De Radën. S'lemë dot pa përmendur faktin se kontributi i profesor Gradilones shtrihet edhe në kritikën tekstore me botimin kritik *I Canti di Milosao*, 1965; botimit kritik të veprave të Santorit *Panaini e Dellja* dhe *Fëmija Pushtjerote*, 1979; rikthimit të tekstit në formën e tij origjinale (restitutio textus) të vëllimit poetik të Serembes kushtuar shkrimtares dhe publicistes Dora d'Istria - *Canto Zonjës Madhe Perëndeshës Elenë Gjika*, 1986 dhe *Contributo alla critica del testo dei Canti di G. Serembe* (1989). Shtojmë këtu dhe një vështrim kushtuar Giuseppe Schirò Junior-it, botuar edhe si separat më 1992.

Në *Studimet danteske të Domenico Mauros* te nr. 9-10 i revistës “Shêjzat” të vitit 1965, hedh dritë mbi figurën e arbëreshit të talentuar e aktiv dhe të përkushtuar sa duhet, Domenico Mauro. Ai shkruan se Mauro “është një nga figurat më përfaqësuese dhe më të fuqishme të Kalabrisë së shekullit të nëntëmbëdhjetë dhe një dëshmi e kontributit të vlefshëm që komunitetet shqiptare të rajonit i dhanë poezisë, kulturës dhe Risorxhimentos italiane”. Gradilone përshkruan aktivitetet e ndryshme të Mauros si poet, patriot, politikan dhe studiues i Dantes, duke iu përkushtuar studimit të veprave të Dantes, duke i kushtuar, me fjalët e tij, “një dashuri të gjatë dhe një meditim të gjatë”³⁵⁰.

Në parathënien e veprës së tij kritike “Shkrime kritike për letërsinë shqipe”, 2023, botuar në shqip nga Qendra e Studimeve dhe Publikimeve për Arbëreshët, prof. Vjollca Osja thekson se “Ndonëse jo shumë i njohur për lexuesin shqiptar brenda kufijve zyrtarë dhe pak i qarkulluar në studimet tona, Giuseppe Gradilone është një emër i rëndësishëm në studimet albanistike të gjysmës së dytë të shek. XX. Ai që ndër kontribuesit kryesorë të revistës “Shêjzat” të Koliqit që nga themelimi i saj. Shfaqet me një shkrim panoramik, plot nerv kritik, të titulluar: *La storia letteraria albanese* (Historia letrare shqipe) që në numrin e parë të kësaj reviste dhe vazhdon, me ndonjë ndërprerje të vogël, deri në numrin e fundit.

Si ndjekës e vazhdues i misionit të Koliqit, përçoi projektet dhe frymën e këtij të fundit gjatë drejtimit prej tij të *Institutit të studimeve shqiptare* pranë Universitetit “La Sapienza” në Romë”³⁵¹. Në këtë botim kritik trajtohen tri figura madhore: Jeronim De Rada, Ndre Mjeda dhe Gjergj Fishta. Në dritën e shqyrtimit filologjik prof. Gradilone ka kapërcyer interpretimin ideologjik dhe impresionist të autorëve arbëreshë. Ai i respektonte rreptësisht kriteret shkencore të kritikës tekstuale klasike, duke i zbatuar ato në analizën e autorëve shqiptarë. Vepra e tij mbi De Radën, për shembull, përfshin analizën e dorëshkrimeve dhe teksteve origjinale për të kuptuar evolucionin e mendimit.

Me De Radën, ai u mor jo vetëm si poet romantik, por edhe si vizionar kulturor dhe filozof i identitetit shqiptar, duke e vendosur në kontekstin e lëvizjeve romantike europiane. Në analizat e tij, De Rada nuk shihej si figurë provinciale, por si pjesë e pandashme e kulturës së Rilindjes. Theks të veçantë i kushtoi një analize të thelluar të tri varianteve të “Këngëve të Milosaos” të De Radës. Përmes një qasjeje stilistike dhe estetike ndaj poezisë së Mjedës Gradilone analizoi me mjeshtëri interpretimin biblik, ndërthurjen me klasicizmin latin dhe ndikimin e formimit

³⁴⁹ Xh. Skiro, “Shqipëria ideale e Jeronim de Radës”, në: *De Radës në 100-vjetorin e vdekjes*, ASHSH, IGJL, Tiranë 2003, f. 110. (Giuseppe Schiro, L’Albania ideale di Girolamo de Rada, “Shêjzat”, 1964, VIII, 11-12., f. 468-477. (Përkthyer nga Laura Smaqi, it.).

³⁵⁰ G. Gradilone, *Studi danteschi di Domenico Mauro*, in: “Shêjzat”/9-10, 1965, f. 306. “Domenico Mauro “è una delle figure più rappresentative e più forti dell’Ottocento calabrese e una prova del valido contributo che le comunità albanesi della regione hanno dato alla poesia, alla cultura e al Risorgimento d’Italia” (1965: 306). Gradilone descrive le varie attività di Mauro, come poeta, patriota, come politico e come studioso di Dante, dedicandosi allo studio dell’opera dantesca, ponendovi, per usare le sue parole “un lungo amore e una lunga meditazione.”

³⁵¹ G. Gradilone, *Shkrime kritike për letërsinë shqipe*, me Parathënie nga Vjollca Osja, Qendra e Studimeve dhe Publikimeve për Arbëreshët (QSPA) 2023.

jezuit. Ai theksoi qartë ndërtimin estetik të vargut dhe saktësinë sintaksore si vlera të larta poetike. Po ashtu, me anë të një krahasimi mes veprës së Fishtës dhe autorëve të letërsisë së lashtë greko-romake, Gradilone kishte një vështrim kritik historik, duke e vendosur "Lahutën e Malcis" në korniza epiko-kombëtare, por edhe në raport me modelet klasike.

Në vitin 1999 nga Instituti i Studimeve Shqiptare në Romë u botua përmbledhja *Presentazione di due volumi di albanistica*³⁵², në të cilën merren në shqyrtim e çmohen kontributet e fundit të Giuseppe Gradilones nga kolegët e tij të Universitetit "La Sapienza" të Romës. Sipas studiueseve Brunilda Dashi e Persida Asllani³⁵³ punimet e kësaj konference, me fokus "Studimet albanistike në Itali", krijuan premisën e duhur për të hedhur dritë edhe mbi korpusin studimor letrar të këtij studiuesi që ka kontribuar cilësisht në studimet albanistike prej më shumë se gjysmë shekulli. Gjithashtu, po në Romë, studiuesja dhe bashkëpunëtorja e tij, Brunilda Dashi, ka hartuar dhe botuar më 2012, monografinë *Ritratto di Giuseppe Gradilone-Filologo, Critico, Storico*, e cila është e pasur jo vetëm me vlera njohëse dhe informacion, po edhe me vlerësime të goditura³⁵⁴.

"Studi di letteratura albanese", 1960, "Altri studi di letteratura albanese", 1974³⁵⁵, "La letteratura albanese e il mondo classico" (1983), dhe "Studi di letteratura albanese contemporanea", 1997 janë vepra madhore në të cilat ai paraqet analiza të thelluara të poetikës dhe stilit të autorëve si De Rada, Fishta, Mjeda, por edhe të bashkëkohësve si Agolli, Zhiti, Arbnori e Trebeshina. Ai është gjithashtu ndër të parët që botoi dhe kritikoi tekstet e dorëshkrimeve arbëreshe, si: "I Canti di Milosao" (1965), "Panaini e Dellja" (1989), dhe studimet për Seremben. Këto botime kanë rëndësi të veçantë për historinë e letërsisë së diasporës shqiptare.

Interpretimi i De Radës Në analizën e poemës "Këngët e Milosaos", Gradilone ndjek një qasje tekstologjike dhe estetike, duke vënë në dukje evolucionin e tre botimeve të veprës dhe duke interpretuar fragmentaritetin si formë moderne të ndjeshmërisë poetike. Ai thekson se uniteti i poemës gjendet në episodet e saj dhe jo në një narrativë lineare. Në analizën e poemës Këngët e Milosaos, Gradilone përqendrohet në aspektet strukturore, poetike dhe tekstologjike të tri varianteve të saj (1836, 1847, 1873), duke ndjekur udhërrëfyesin e "Autobiografisë" së De Radës. Ai sfidon leximet tradicionale që e cilësojnë poemën si të fragmentuar dhe pa unitet, për të pohuar origjinalitetin dhe modernitetin e saj estetik.

Sipas tij, fragmentarizmi i poemës nuk është një e metë, por një zgjedhje poetike që pasqyron ndjeshmërinë shpirtërore të autorit. Gradilone përdor instrumentet e kritikës krahasuese dhe tekstuale për të evidentuar evoluimin e veprës dhe i jep rëndësi bashkëjetesës së varianteve si një korpus i vetëm interpretues. Ai gjithashtu trajton çështjen e errësisë në sintaksë, të cilën e lidh me gjendjen gjuhësore të kolonive arbëreshe dhe temperamentin poetik të De Radës, duke e parë si një ndërthurje mes gjuhës arkaike dhe ndjeshmërisë moderne. Përsa i përket Mjedës studiuesi nxjerr në pah vetëdijen estetike dhe rrymat moderne që ndërthuren në poezinë e tij.

³⁵² *Presentazione di due volumi di albanistica*, Istituto di Studi Albanesi dell'Università degli Studi di Roma "La Sapienza", Roma, 1999.

³⁵³ B. Dashi, P. Asllani, "Studimet kritike për letërsinë shqipe të Giuseppe Gradilones" në: "*Studimet albanistike në Itali/Gli studi albanistici in Italia*", f. 199-200.

³⁵⁴ B. Dashi, *Ritratto di Giuseppe Gradilone-Filologo, Critico, Storico*, Sapienza Università di Roma, Roma, 2012. Jo vetëm në rastin e të dhënave biografike e bibliografike, por edhe për të dhënat dhe analizat mbi tërësinë e veprave të prof. Gradilones e sugjerojmë këtë studim.

³⁵⁵ Në vëllimin "Studi di letteratura albanese contemporanea" (Romë, 1997) kushtuar autorëve shqiptarë bashkëkohorë, bie në sy gërshetimi i intuitës së kritikut me mprehtësinë e filologut. Shih për më tej *Fjalor Enciklopedik Shqiptar*, 3 vëll. ASHSH, 2008–2009, vëll. 1, f. 779-780.

Ai e konsideron këtë autor si pararendës të risive letrare që më pas do të përqafohen nga autorë si Koliqi e Shantoja. Në studimin për Ndre Mjedën, Gradilone evidenton veçanërisht vetëdijen estetike të lartë të poetit, të shfaqur në një kërkim të vazhdueshëm për përkryerje formale dhe shprehëse. Gradilone zbulon lidhjet e ndërliqshme të poetikës fishtiane me traditën klasike greko-romake duke argumentuar ndikimet e drejtpërdrejta nga Homeri, Virgjili, Euripidi dhe Lukreci. Megjithatë, thekson se Fishta nuk asimilohet prej klasicizmit, por e vendos atë në funksion të poetikës popullore shqiptare, duke ruajtur identitetin kombëtar dhe folklorin si shtylla të krijimtarisë së tij.

Duke përdorur analizën intertekstuale, Gradilone argumenton se Fishta nuk është thjesht një përvetësues i kulturës klasike, por një krijues që e funksionalizon këtë trashëgimi në shërbim të poetikës kombëtare. Veprat e tij përfaqësojnë një sintezë të rrallë ku mitologjia antike dhe legjendat shqiptare krijojnë një univers poetik të pasur, të gjallë dhe estetikisht të shumëdimensionuar. Te vepra *Studi di letteratura albanese contemporanea*, 1997 Gradilone analizon ndikimin e pushtetit në letërsi dhe kritikë. Me një erudicion mbresëlënës ai sjell të dhëna për të gjitha fjalimet e pleniumeve dhe kongreseve të Partisë së Punës, të Lidhjes së Shkrimtarëve, të figurave qendrore të kritikës, na shpalos sidomos rrezikshmërinë e një bashkëjetese të pamundshme mes lirisë së krijimit artistik dhe dhunës mbi të cilën pushteti mbështetej, duke zgjedhur tri pamje të ushtrimit negativ të pushtetit.

Ndonëse ky është botimi i fundit i autorit, po në vitin 1997 ai përkujdes edhe botimin e një përmbledhjeje studimore të titulluar *Miscellanea di Albanistica*, me kontribute nga bashkëpunëtorë dhe ish-studentë të Institutit, të moshuar e të rinj së bashku, si një “provë – pohon ai – e historisë së shkencës, ku gjeneratat pasojnë njëra-tjetrën jo me melankolinë e fundit të pashmangshëm, por me vetëdijen e plotë e të qenit pjesë e një rrjedhe të gjerë, që në përhershmërimë e saj, përtërin e rinon ujërat e veta³⁵⁶”. Kontributi i Gradilones mbetet unik e i domosdoshëm për çdo studiues e historian të letërsisë shqipe që priret të hetojë poetikat dhe intertekstualitetet e shumëfishta të letërsisë shqipe³⁵⁷.

Gradilone si urë ndërmjet kulturave dhe vlerë për studimet albanologjike dhe Diasporën

Në tërësinë e veprës së tij, Gradilone shfaqet si një ndërmjetës mes traditës arbëreshe, trashëgimisë klasike dhe letërsisë shqipe moderne. Ai zotëron një vështrim kritik të kompletuar, që kombinon rigorozitetin tekstual me ndjeshmërinë poetike. Botimet e tij dëshmojnë për një projekt të qëndrueshëm në shërbim të historisë dhe kritikës letrare shqiptare. Ndryshe nga kritika zyrtare e realizmit socialist, Gradilone ruajti një pozicion të pavarur, duke trajtuar autorë të disidencës si Trebeshina, Arbnori e Zhiti në prizmin e lirisë krijuese dhe të sfidimit të ideologjisë, gjë që e pozicionon atë si kritik i "kundërtëkst", duke sjellë një lexim alternativ ndaj letërsisë së periudhës.

Gradilone nxori breza studiuesish shqiptarë dhe arbëreshë. Bashkëpunimet me studiues si Ernest Koliqi, Martin Camaj dhe Aleksandër Xhuvani i dhanë veprës së tij karakter ndërkombëtar. Ai ruajti lidhje të ngushta me qendrat kulturore të diasporës, në radhë të parë me komunitetin arbëresh, ku u shqua si një nga zërave më autoritarë në ruajtjen e trashëgimisë kulturore dhe gjuhësore. Ai ruajti lidhje të ngushta me qendrat kulturore të diasporës, në radhë të parë me komunitetin arbëresh, ku u shqua si një nga zërave më autoritarë në ruajtjen e trashëgimisë kulturore dhe gjuhësore. Roli i tij në promovimin e katedrës arbëreshe, mbrojtjen e gjuhës dhe identitetit, si dhe nxitjen e studimeve akademike është thelbësor.

³⁵⁶ G. Gradilone, “Premessa”, *Miscellanea di albanistica*, Roma 1997, f. 5.

³⁵⁷ F. Dado, “Individualiteti i një studiuesi: Giuseppe Gradilone dhe kontributi i tij në shkencën shqiptare”, 1997, në *Miscellanea di albanistica*, A cura di Giuseppe Gradilone, vep. cit., f. 43.

Sjellim në vëmendje edhe faktin që prof. Gradilone ka qenë pjesëmarrës edhe në konferencën e parë të zhvilluar në Itali, në Bari me rastin e 500-vjetorit të vdekjes së Gjergj Kastriotit Skënderbeut u shënua më 21-22 tetor 1968.

Përfundime

Giuseppe Gradilone ishte ndër zërat e parë që e ngritën albanologjinë në Itali në nivel shkencor e institucional dhe i dha albanologjisë themele të reja metodologjike, duke bashkuar rreptësinë shkencore të filologjisë klasike me thellësinë kulturore të trashëgimisë arbëreshe. Ai i studioi me rigorozitet tekstet e hershme arbëreshe, analizoi ndikimin e tyre në gjuhën standarde dhe nxori në pah vlerat e tyre artistike, gjuhësore e dokumentare. Në këtë mënyrë, ai kontribuoi jo vetëm në dokumentimin, por edhe në rivlerësimin e trashëgimisë arbëreshe si pjesë e kulturës kombëtare shqiptare.

Krahas aspektit akademik, prof. Gradilone shfaqet si një figurë ndërmjetëse mes kulturës arbëreshe, shqiptare dhe asaj perëndimore, duke luajtur një rol kyç në njohjen dhe integrimin e letërsisë shqiptare në horizontin shkencor ndërkombëtar. Analiza e veprës studimore dhe botimeve tekstologjike të studiuesit arbëresh Giuseppe Gradilone nxjerr në pah përmasën e tij kritike dhe filologjike si një pikë referimi në albanologji. Trashëgimia e tij vazhdon në brezat e studentëve dhe studiuesve që ai formoi, në katedrat që ngriti, dhe në bibliotekat që pasuroi me botimet e tij. Gradilone mbetet një figurë qendrore për këdo që sot merret me gjuhën, letërsi dhe kulturën shqiptare, sidomos në Itali, por edhe në mbarë botën shqiptare. Rëndësia e studimeve të tij qëndron në përçimin e një dialogu mes traditës arbëreshe, asaj shqiptare dhe kulturës klasike, duke kontribuar në ndërtimin e një vetëdije letrare më të thelluar dhe ndërkulturore.

Referencat

- [1]. Asllani P., Dashi B. “Studimet kritike për letërsinë shqipe të Giuseppe Gradilones”, në Konferencë shkencore ndërkombëtare/International scholarly conference/Conferenza scientifica internazionale: *Studimet albanistike në Itali/ Albanistic studies in Italy/Gli studi albanistici in Italia*, Prishtina 2019, 22-23 tetor, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, Prishtinë 2020, f. 199-200.
- [2]. De Cicco, Gennaro. Face book, 1 dhjetor 2023. <https://www.ilcoriglianese.it/index.php/societa/8014-aneddoti-e-universita-per-l-ora-di-lezione-di-lingua-e-letteratura-albanese-supereremo-anche-le-barricate?rCH=2>
- [3]. Dado, F. (1997). “Individualiteti i një studiuesi: Giuseppe Gradilone dhe kontributi i tij në shkencën shqiptare”, *Miscellanea di Albanistica*. A cura di Giuseppe Gradilone.
- [4]. Dashi, B. (2012). *Ritratto di Giuseppe Gradilone—Filologo, Critico, Storico*, Sapienza Università di Roma, Roma.
- [5]. *Fjalor Enciklopedik Shqiptar* (2008–2009). ASHSH, vëll. 1.
- [6]. Gradilone, G. (1965). *Studi danteschi di Domenico Mauro*, in: “Shêjzat”/9-10, 1965.
- [7]. Gradilone, G. (1974). “L’opera letteraria e culturale di Ernesto Koliqi”, në *Altri studi di letteratura albanese*. Bulzoni, Roma.
- [8]. Gradilone, G. (1997). “Premessa”, *Miscellanea di albanistica*, Roma.
- [9]. Gradilone, G. (2023). *Shkrime kritike për letërsinë shqipe*, Qendra e Studimeve dhe Publikimeve për Arbëreshët (QSPA).
- [10]. Skiro, Xh. (2003). “Shqipëria ideale e Jeronim de Radës”, në: *De Radës në 100-vjetorin e vdekjes*, ASHSH, IGJL, Tiranë. Përkthyer nga Laura Smaqi, nga origjinali italisht: Giuseppe Schiro, L’Albania ideale di Girolamo de Rada, “Shêjzat”, 1964, VIII, 11-12.